

L'ARQUITECTURA FUNERÀRIA AL PERÍODE SAÏTA

DEPARTAMENT DE PREHISTÒRIA, HISTÒRIA ANTIGA I ARQUEOLOGIA,
DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROGRAMA DE DOCTORAT: SOCIOECONOMIA DE LA PREHISTÒRIA I LA
BAIXA ROMANITAT

BIENNI: 1998-2000

PER A OPTAR AL TÍTOL DE DOCTOR EN HISTÒRIA

DOCTORANDA: NÚRIA CASTELLANO I SOLÉ

DIRECTOR DE LA TESI: DR. JOSEP PADRÓ PARCERISA

*De tots els pobles als que jo estimo molt, us confessaré que cap es compara als
egipcis en el meu cor!*

JEAN-FRANÇOIS CHAMPOLLION

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi ha estat possible gràcies a la col·laboració i l'ajut prestat per les següents persones, a qui desitjo expressar el més sincer dels agraïments:

En primer lloc, vull agrair molt especialment al director de la tesi, el Dr. Josep Padró, per la confiança que ha dipositat en mi al proposar-me aquest tema. Els seus consells i el haver-me permès gaudir de l'experiència enriquidora de les estades a Egipte, m'han ajudat a elaborar la tesi. A la Dra. Eva Subías i a la sra. Maite Mascort, pels comentaris i suggeriments realitzats a Oxirrinc i Barcelona, i pel seu suport incondicional. A tot l'equip que forma part de la Misión Arqueológica Española a Oxirrinc, molt especialment a la Dra. Margueritte Erroux-Morfin i al Dr. Hassan Amer, als quals he d'agrair els comentaris de caire lingüístic. Al sr. Fernando Estrada, pels apunts arquitectònics per tal de poder entrar en aquest aspecte i els egiptològics, que han estat molt enriquidors. A la Dra. Ma. Luz Mangado, per les seves aportacions i experiències en les tombes de l'Assassif. A la Dra. Concepció Piedrafita, per la revisió de termes grecs. Al sr. Manel Alonso, per les correccions lingüístiques i apreciacions fetes durant la revisió de la tesi. A les meves sòcies, Isabel Boj i Eva Poblador, per la paciència i comprensió durant aquests anys.

En darrer lloc, però no menys important, vull dedicar la tesi a la meva família, pel suport que m'han donat. Sense ells, aquesta no s'hagués pogut realitzar.

I a tots aquells que s'han quedat en el camí...

I. INTRODUCCIÓ GENERAL

Una de les èpoques menys conegudes de la història de l'Egipte faraònic ha estat el període saïta, que comprèn el regnat dels sobirans de la dinastia XXVI (664-525 aC.). Aquest moment de la història és anomenat moltes vegades “renaixement saïta”, posant-lo en relació amb el concepte del Renaixement europeu i establint un paral·lelisme entre l'edat mitjana (entesa com a edat fosca) i el retorn a les tradicions de la cultura grecoromana que va suposar el Renaixement i l'“edat fosca” que suposava el Tercer Període Intermediari i el posterior “renaixement” saïta. Després d'un període de govern estranger del territori d'Egipte, primer amb els faraons libis, cuixites i després amb els assiris, amb la dinastia XXVI el control de la monarquia va retornar a mans autòctones i amb els nous faraons indígenes es va retrobar l'esplendor de temps passats. L'arquitectura, les arts i la literatura van posar els seus ulls en èpoques glorioses¹ del passat d'Egipte i la seva situació política també es va revifar. Els governants saïtes es consideraven hereus de la gran tradició egípcia i es va optar per un retorn a l'art antic.

Aquesta tendència arcaïtzant en el món de l'art² ha estat vista, però, com una simple còpia. Sovint es qualifiquen les expressions artístiques d'aquest període com a còpies, pel fet que els sobirans saïtes es van inspirar i van prendre com a model antigues temàtiques d'èpoques passades. Aquesta “còpia” es veia reflectida especialment en el món de l'art.³ La tendència arcaïtzant es constata, però no es pot parlar d'una còpia exacta. Una anàlisi de les obres artístiques saïtes mostra que, si bé es prenen com a model escultures i relleus d'èpoques passades, no es tracta de simple còpies sinó que apareixen temes nous, s'incorporen més detalls i es produeix un canvi en la unitat de mesura. El canvi queda reflectit en la quadrícula utilitzada per a realitzar una figura humana. Així la representació d'una persona dempeus

¹ Especialment l'Imperi Antic a Memfis i l'Imperi Mitjà i l'Imperi Nou a Tebes.

² NAGY, *AcAnt*, 21, p. 62-64.

³ Un exemple el constitueix l'escultura del Museu del Caire que mostra a Psammètic protegit per Hathor en forma de vaca. Aquest alt funcionari, que era supervisor dels segells i tenia la seva tomba a Saqqara, va encarregar una estàtua d'Hathor com a vaca salvatge, protegint d'aquesta manera la figura del donant. Ell està col·locat dempeus davant les potes de l'animal, que porta el disc solar, unes plomes entre les banyes i un collaret. La cara de Psammètic és un retrat, individualitzant el personatge, tot i que l'escena s'inspira en una escultura de l'Imperi Nou, en la qual apareixen Amenhotep II i Hathor, també en forma de vaca. El que la distingeix de la peça de l'Imperi Nou és que a la de Psammètic no hi ha espai negatiu i les potes de l'animal en marxa es veuen als dos costats del cos.

passa de tenir una quadrícula de divuit (del peu a la línia de cabell del front a la dinastia XII) a vint-i-una (del terra a la base del nas). Això comporta un allargament de les proporcions dels cossos.

Tot i això, aquest període ha estat poc estudiat pels especialistes. Viatgers antics i “arqueòlegs” van visitar, descriure i fer esbossos dels monuments d'aquesta època que encara conservaven dempeus els vestigis de la seva superestructura. A excepció de les campanyes d'excavació dutes a terme pel Servei d'Antiguitats a començament del segle XX a Saqqara que va donar a com a resultat el descobriment d'una necròpolis saïta al voltant dels complexos funeraris del faraó Djoser i el faraó Onnos, la majoria només s'han començat a excavar seriosament en les darreres dècades del segle XX.

Molts dels monuments han desaparegut en alguns llocs d'Egipte (com és el cas del Delta) i dels que encara resten dempeus, la gran part estan en lamentable estat de conservació, coberts de runa i inaccessibles. Cal afegir també la predilecció per altres èpoques de la història d'Egipte. És ben sabut que la dinastia XXVI va suposar la darrera revifalla de la cultura faraònica sota regnat de sobirans indígenes. En relació amb altres períodes de la història d'Egipte, i malgrat l'espectacularitat d'algunes de les construccions funeràries saïtes, no hi ha hagut cap treball de síntesi per tal de poder fer una anàlisi arquitectònica de les restes. Aquest desinterès es reflecteix en la indiferència amb què es van tractar molts dels vestigis d'aquest període que es trobaven a Egipte, exceptuant les grans construccions⁴ o les peces amb valor artístic, que sí que van ser objecte d'estudi per la riquesa com a peces d'art o per la monumentalitat.

En aquests estudis, però, mancava, entre d'altres, la inclusió de les estructures funeràries d'època saïta d'Oxirrinc. L'antiga ciutat de Per-Medjed va tenir una important necròpolis en època saïta que no apareixia reflectida en la majoria de llibres especialistes en tombes de la dinastia XXVI. Una de les raons més evidents era la manca d'informació sobre les excavacions realitzades pel Servei d'Antiguitats abans de l'arribada de la nostra Missió i la poca difusió a escala internacional⁵ que es va fer de les campanyes realitzades a partir del 1992. La importància d'Oxirrinc en època grecoromana i, en especial, la gran

⁴ Com les grans tombes de l'Assassif, vistes com a grans palaus funeraris.

⁵ Únicament cal destacar la ponència llegida durant el VII Congrés d'Egiptologia celebrat a Cambridge el 1995.

quantitat de papirs descoberts per Grenfell i Hunt van provocar que els estudis realitzats s'enfoquessin cap a altres èpoques, deixant de banda les restes faraòniques. Les excavacions dutes a terme per la Missió Arqueològica Espanyola van evidenciar que aquest indret tenia més interès científic del que se li atribuïa a la bibliografia egiptològica.

Calia, per tant, un treball que aglutinés la informació sobre la necròpolis d'Oxirrinc en època saïta per tal de donar-la a conèixer i incloure-la en els repertoris de tombes de la dinastia XXVI. És en aquest context en què s'inclou la present tesi, per tal d'omplir el buit referent a l'estudi de la necròpolis.

1. OBJECTIUS DE LA TESI

Aquesta tesi doctoral planteja diversos objectius relacionats amb les sepultures de la dinastia XXVI a Egipte. El primer és **aconseguir una síntesi dels diferents estils saïtes d'enterrament**, realitzant una recerca de les principals necròpolis d'aquesta dinastia. Les diferents síntesis sobre determinades zones seran el punt de partida d'aquesta tesi. L'anàlisi dels trets arquitectònics més remarcables de les tombes saïtes de les quals encara en queden vestigis ens permetrà arribar a fer-ne una classificació tipològica.

Lligat a aquest primer objectiu ens proposem també de **fer una actualització de les dades referents a les principals tombes saïtes trobades en els cementiris d'Egipte**, en vista de les darreres troballes realitzades en necròpolis ja excavades o noves. Des del darrer quart del segle XX han proliferat una sèrie de descobriments referents a tombes saïtes que ha fet que es produeixi un creixent interès sobre les tombes d'aquesta època. Malauradament, algunes de les tombes tretes a la llum no han estat objecte de cap publicació que pugui aportar dades a aquest estudi.

La necròpolis saïta d'Oxirrinc serà objecte d'un estudi detallat, incloent-hi un resum de les excavacions realitzades fins a l'arribada de la nostra Missió. L'anàlisi de les característiques arquitectòniques de les tombes saïtes permetrà situar-les dins la classificació tipològica que hem plantejat. A més a més, l'anàlisi de les tombes d'Oxirrinc determinarà si segueixen les pautes marcades per les altres necròpolis saïtes, o si presenten unes característiques especials i, per tant, són úniques.

El darrer objectiu és **elaborar un inventari tan complet com sigui possible de les tombes que existeixen**,⁶ incloent-hi la definició de les característiques arquitectòniques de les estructures funeràries. Aquest inventari es farà tenint com a base les tombes de les quals es disposa informació en el moment de redactar aquesta tesi i analitzant les tombes que conserven, o que tenien en el seu plànol original una estructura construïda.⁷

⁶ Tot i que moltes de les tombes han estat objecte d'estudi i ja figuren en la bibliografia citada, n'inclourem una breu descripció en aquesta tesi, on es remarcaran les característiques especials.

⁷ Per arquitectura construïda entenem els murs, paviments i sostres que poden revestir un hipogeu excavat a la roca; per tant, les fosses informes no entraran en aquest estudi.

2. METODOLOGIA DE TREBALL I FASES DE LA RECERCA

Per tal d'assolir els objectius que ens plantejàvem a l'inici d'aquesta tesi s'ha seguit una metodologia que incloïa la recerca bibliogràfica i l'estudi de camp. En primer lloc es van establir els límits de la tesi atesa la magnitud de dades que això comportaria i que estan condicionats per una sèrie d'aspectes i problemàtiques que no hi figuraran:

- El marc cronològic serà el de la dinastia XXVI, malgrat que al final de la dinastia XXV es poden veure tombes que presenten detalls que després es trobaran a les tombes estudiades, o hi ha una continuïtat en tombes de les dinasties següents.⁸
- El marc geogràfic es limitarà a l'espai físic del delta del Nil, la Vall i els oasis. Quedaran exclosos els territoris de la Península del Sinaí (on no s'han localitzat tombes d'aquest període) i l'antiga Núbia (on la influència faraònica començarà a decaure i no presentarà semblances amb les tombes del mateix període a Egipte).
- No es consideraran en aquesta tesi com a saïtes les tombes antigues reaprofitades amb enterraments secundaris o les antigues que van patir transformacions en el període d'estudi. Durant l'època tardana també es van reutilitzar tombes d'èpoques anteriors, entre les quals cal destacar, per exemple, la de Nespakaixuti (TT 312), que en va situar la construcció al vestíbul d'una tomba pertanyent a l'Imperi Mitjà. Un altre exemple d'aprofitament de tombes existents el constitueix la tomba Winlock 801, situada a la vall de Deir el-Bahari, i pertanyent a una família de sacerdots d'Amon, de la dinastia XXV, que va aprofitar una tomba de pedra de l'Imperi Mitjà ja existent.
- També s'exclouran les tombes pertanyents a individus grecs que s'han trobat en territori egipci, atesa la diferència de ritual d'enterrament i construccions funeràries, com és el cas de la necròpolis de Nàucratis.
- Entre les tombes d'aquesta època s'ha de diferenciar les tombes reials i les tombes privades⁹ dels alts funcionaris. Les tombes reials, seguint la

⁸ Tot i que algunes tombes es van començar a la dinastia XXV, s'inclouen en el treball les que van ser utilitzades a la dinastia XXVI.

⁹ Malauradament, no disposem de moltes tombes de persones de classe humil excavades.

tradició dels faraons precedents, s'enterraven en una necròpolis al pati del temple de la divinitat local a la capital del país, en aquest moment a la ciutat de Sais. Pel que fa a les tombes particulars dels funcionaris, en general es disposaven prop dels recintes sagrats o complexos que ja existien.

- Les tombes estudiades han de constar d'una subestructura construïda i, en els casos en els quals sigui possible, una superestructura.¹⁰ Els hipogeus, com a simples forats excavats al subsòl, sense estructura arquitectònica però amb un revestiment i una complexitat, també formaran part del present estudi, com és el cas de les tombes saïtes de les necròpolis de l'oasi de Bahariya. No es tindran en compte, en canvi, aquells hipogeus que només presentin una simple cavitat on col·locar el sarcòfag, sense un intent d'adequar el terreny.
- L'estudi realitzat és merament arquitectònic i no es fa èmfasi en la decoració, que per si mateixa, ja comporta un treball propi. Si se'n fa esment serà per remarcar algun aspecte cronològic o similituds entre tombes diferents.

Un cop definits els objectius i límits del treball es va fer una recerca bibliogràfica sobre les estructures funeràries publicades d'aquesta època. Els anuaris de la *Annual Egyptological Bibliography* van ser de gran ajuda, així com el *Lexikon der Ägyptologie* per tal de localitzar les principals necròpolis saïtes i començar la recerca dels cementiris. En especial i com a punt de partida van ser els volums de la *Topographical Bibliography of ancient Egyptian hieroglyphic texts, reliefs, and paintings*, de Bertha Porter i Rosalind Moss, un cop localitzats els noms de les principals necròpolis saïtes. Aquestes publicacions estan disponibles a la biblioteca d'Egiptologia de la Facultat de Geografia i Història, o a la mateixa biblioteca de la Facultat. A l'hora de començar a consultar les publicacions va ser indispensable la *Bibliografia Egiptològica Barcelonesa-1984*, que ens va ajudar a localitzar les publicacions existents a Catalunya relacionades sobre el nostre tema de recerca. Malauradament, la poca tradició egiptològica en àmbits acadèmics en el nostre país va fer que la recerca bibliogràfica arribés a un punt mort.

¹⁰ Tot i que no es conservi en l'actualitat, però constessin en el disseny.

El següent pas va ser la recerca a la biblioteca de la Universitat de Montpeller i a través de diversos mitjans, a la biblioteca del Museo Arqueológico Nacional de Madrid, i la biblioteca de l'IFAO al Caire. Gràcies al contacte per correu (ordinari i electrònic) ens vam posar en contacte amb el Griffith Institute, la Universitat de Göttingen i la University of California per tal d'obtenir uns exemplars imprescindibles en el nostre estudi.

Amb la bibliografia obtinguda vam fer una recopilació de la informació i una estructuració tenint com a base les premisses establertes amb anterioritat. En alguns casos es va poder contrastar la informació antiga i les noves interpretacions i datacions, gràcies a la informació obtinguda per l'equip d'excavació mateix.¹¹

Per a l'estudi arquitectònic de les tombes de la necròpolis saïta del jaciment d'Oxirrinc, les campanyes arqueològiques realitzades des de 1999, moment a partir del qual vam entrar a formar part de la Missió, ens van permetre fer un treball de camp. Es va recollir la informació que es disposava amb anterioritat a la nostra arribada, en part gràcies a la recerca bibliogràfica i a l'estudi de la memòria inèdita del Sr. Mahmud Hamza, antic director de les excavacions. El treball de camp va consistir en la revisió de les plantes i alçats de les tombes saïtes descobertes fins a l'actualitat, exceptuant les que encara es troben en fase d'estudi. D'altra banda, la descoberta de noves tombes saïtes va permetre l'estudi directe d'aquestes estructures i la comparació amb les ja existents.

Finalment s'ha realitzat un recull d'imatges relatives a les tombes saïtes que incloïa fotografies antigues i modernes realitzades durant les nostres estades a Egipte i els plànols i detalls arquitectònics referents a les estructures funeràries.

¹¹ Aquest és el cas del Dr. Farouk Gomaa, al jaciment de Xaruna; el Dr. Ladislav Bares, a Abusir o la Dra. Maria Luz Mangado, a la tomba de Harwa.

3. TERMINOLOGIA

La finalitat d'aquest apartat no és fer un recull extens de termes tècnics relacionats amb l'arquitectura, ni descriure a bastament la tipologia de voltes i d'arcs. Com que un dels trets més característics de l'arquitectura saïta és la utilització de la volta de pedra, hem considerat útil i necessari un recull de les tipologies de voltes i d'arcs mencionats en aquesta tesi.

Les construccions arquitectòniques d'època saïta utilitzen com a cobertura de manera generalitzada la volta,¹² tant si es tracta d'una tomba construïda amb tovot com si es va fer amb pedra. Algunes voltes són de maons¹³ excepte la clau i el salmer que es podien reemplaçar per dovelles de calcària. En el cas de les voltes de pedra, la tècnica de construcció és l'aplicació de la tècnica de les voltes de tovot en pedra. L'estructura sobre la que es basteix una volta és una cintra (fr: cintre, angl: centering), que és un bastiment provisional de fusta sobre el qual es construeix la volta.¹⁴ Els intervals triangulars a l'extradós estaven reomplerts de morter amb runa o sense.

L'origen de la volta de pedra¹⁵ es remunta a la necessitat de cobrir les cambres funeràries de les piràmides. A la Gran Galeria de la piràmide de Quèops, a les cambres funeràries de la piràmide de Meidum i les piràmides romboidal i roja de Daixur, es va realitzar una falsa volta, anomenada volta en voladís o volta per aproximació de filades (fr: voûte en tas-de-charge, angl: corbelled vault). Aquest sistema de cobertura consisteix en acostar les parets per tal de distribuir millor la càrrega en ambdós costats a partir d'una certa alçada. Es compon de filades horitzontals sobreplomades, en una construcció fent volada¹⁶ en relació a un plànol vertical fins tancar l'espai a cobrir.

Un altre tipus de volta és la volta en cabiró o poligonal (fr: voûte en chevrons) formada per dues rengleres oposades d'elements inclinats cara a

¹² PANIAGUA, *Vocabulario*, p. 74-77.

¹³ A partir d'època saïta els maons poden ser cuits.

¹⁴ Especialment a les galeries subterrànies es podien construir les voltes de les cambres funeràries reomplint l'espai amb terra.

¹⁵ GOYON et alii, *La construction pharaonique*, p. 322-328.

¹⁶ Les filades es col·loquen de manera que la primera sobresurt respecte de la precedent fins que s'ajunten.

cara en forma de V a l'inrevés. Algunes de les voltes fetes amb aquestes lloses de pedra es troben a les piràmides d'Ònnos, Otoes i Fiops a Saqqara.

Però la volta que apareix en més ocasions als sostres de les tombes saïtes és la volta de canó (fr: voûte en berceau ou plein cintre, angl: barrel vault). Es basteix sobre un arc de mig punt que corre al llarg d'un eix horitzontal o inclinat que passa pel centre de la línia d'arrencada. Es distingeix perquè les dovelles estan disposades en posició radial. Es tenen exemples de voltes de canó construïdes amb maó (Kawady, Suwa, Abidos, Assassif) i amb pedra (Abusir, Guiza, Saqqara, Heliòpolis i Medinet Habu). Quan la secció és inferior a un semicercle, atès que la fletxa no arriba a ésser la meitat de la llum, parlem de volta rebaixada (fr: voûte surbaissée, angl: surbased vault). En canvi, la volta és peraltada (fr: voûte surhaussée, angl: raised vault) quan es basteix sobre un arc que té l'arrencament per damunt la imposta i la fletxa és més gran que la meitat de la llum

Pel que fa als arcs, principalment se n'utilitzaven quatre tipus diferents, que servien a l'hora per bastir voltes. La volta de canó es basteix sobre un arc semicircular (fr: arc en plein cintre; angl: round arch), on el traçat és un semicercle. L'arc apuntat (fr: arc brisé; angl: pointed arch) es construeix a partir de dos arcs de circumferència traçats des de punts o centres situats a la línia d'arrencada, que es tallen en la clau formant un angle curvilini. L'arc catenari (fr: arc en chaînette, angl: catenary arch) s'assembla al parabòlic, i té l'intradós en forma d'una catenària, és a dir, la corba que pren una cadena sospesa pels seus extrems des de dos punts que no estiguin situats en la mateixa vertical. També hem observat arcs el·líptics que, com indica aquest nom, està format per mitja el·lipse i es traça amb un cordill de llargària igual a la llum que ha de tenir l'arc.

4. PROBLEMÀTIQUES I ESTUDIS REALITZATS SOBRE TOMBES SAÏTES

La manca de dades referents a aquesta època és deguda a diverses problemàtiques, entre les quals destacarem les següents:

- **Problemàtica de les excavacions en nuclis habitats amb arrels antigues:** la capital d'Egipte durant l'època saïta va ser la ciutat de Sais, al nord de l'actual San el-Haggar. De l'època de major esplendor de la ciutat no ens queda sinó la descripció que en van fer els historiadors i els viatgers antics. De l'urbanisme de la ciutat i de la necròpolis reial, no en queda cap vestigi. La manca de material s'ha d'explicar tenint en compte dos factors. Per una banda, la zona del Delta és una de les més poblades des de l'antiguitat. La manca d'espai va fer que les ciutats modernes es construïssin al damunt de les antigues metròpolis i només en coneixem les seves restes quan es fa alguna intervenció urbana per construir. Cal afegir que els habitants de la contrada, com es fa en altres indrets d'Egipte i des de temps immemorials, han aprofitat els terrenys on se situaven els jaciments arqueològics com a lloc d'abastament de sebakh.¹⁷ L'increment de terra cultivable o per a usos industrials es fa en detriment de zones potencialment riques arqueològicament. En conseqüència, les excavacions arqueològiques rigoroses, seguint el mètode estratigràfic, són gairebé impossibles de realitzar.
- Per altra banda, cal remarcar el fet que les excavacions a la zona del Delta van ser marginals fins a la dècada dels anys 60.¹⁸ Els arqueòlegs preferien¹⁹ (i prefereixen) excavar a les zones desèrtiques perquè el treball d'extreure la sorra és més fàcil i permet la conservació dels monuments. Però és precisament al Delta on encara queden emplaçaments en els quals no s'ha alterat l'estratigrafia i, per les causes que s'han exposat anteriorment, s'han d'excavar ràpidament si no es volen perdre per sempre. És cert, però, que des de la campanya de salvament de Núbia

¹⁷ Material orgànic format per la terra en descomposició que té molts nutrients que ajuden a fertilitzar els camps.

¹⁸ Una excepció és l'excavació de la necròpolis reial de Tanis per part de Pierre Montet.

¹⁹ Això no vol dir que abans del segle XX no s'haguessin fet treballs d'estudi sobre tombes o monuments saïtes, però el gruix del material important prové d'excavacions portades a terme a partir de la segona meitat del segle XX.

s'han fet esforços per part del Servei d'Antiguitats Egípcies i institucions internacionals de recerca per promoure el treball en àrees considerades poc representades arqueològicament, com és el cas del Delta.²⁰ I també és cert que s'han realitzat més excavacions de salvament, que han portat a descobrir diverses tombes.²¹

- **Noves dificultats a causa de la construcció de la resclosa d'Assuan:** als problemes d'excavació que suposa el fet que les antigues ciutats faraòniques es trobin sota el nivell de les modernes ciutats egípcies, cal afegir-n'hi un de més seriós que poc a poc va afectant tots els jaciments d'Egipte. El 21 de juliol de 1970 el govern egipci va inaugurar una de les obres públiques més importants realitzades a Egipte: la resclosa d'Assuan. Si bé aquesta obra "faraònica" va comportar molts avantatges, en el terreny de l'arqueologia n'hem de lamentar les terribles conseqüències. A canvi de disposar d'aigua tot l'any i no dependre del fenomen anual de la inundació, el nivell de la capa freàtica ha augmentat de forma considerable i de manera alarmant en els darrers anys. En els monuments que es mantenen en peu ha ocasionat el progressiu deteriorament la pedra calcària amb la qual es van construir la majoria dels edificis. El dany és més gran si ens fixem en els treballs arqueològics. La zona del Delta està particularment afectada per aquest fet, i els treballs d'excavació són pràcticament impossibles. Moltes vegades és necessari un equip d'excavació subaquàtica, bombes d'extracció d'aigua, i els materials que s'obtenen estan molt danyats. Alhora, s'ha de tenir en compte també el fenomen geològic del bradisisme, que provoca el moviment del sòl, de manera ascendent o descendent i la regressió que pateix el delta del Nil. L'efecte més immediat és que el nivell del mar augmenta i posa en perill moltes de les excavacions que es realitzen en aquesta zona.
- **Escassetat de restes d'estructures funeràries d'època saïta:** la problemàtica inherent a l'excavació de les zones del Delta que hem esmentat en les línies anteriors dificultava les troballes de tombes d'aquest període. Cal afegir, però, que els descobriments de necròpolis saïtes han augmentat en els darrers vint anys. Només per posar uns exemples

²⁰ Aquest va ser el tema de dissertació de David O'Connor a l'obertura del Congrés Internacional al Caire el 2000.

²¹ Un exemple són les tombes descobertes a Heliòpolis com la de Uadjhor, entre d'altres.

coneguts, l'equip d'arqueòlegs txecs dirigits per Miroslav Verner ha posat al descobert importants tombes a la zona d'Abusir, entre les quals hi ha la tomba intacta de Iufaa. A la zona de l'Assassif, durant els anys seixanta i principis dels setanta, es van localitzar nombroses construccions de dimensions reduïdes pertanyents a l'època tardana, fruit de les excavacions arqueològiques portades a terme per expedicions austríaques i alemanyes. A la zona d'Heliòpolis, i durant els treballs previs a la construcció d'un immoble, Zahi Hawass va localitzar una tomba que pertanyia a un funcionari d'època saïta anomenat Uadjhor.

- **Manca de sistematització general de les tombes:** en ocasions s'ha classificat el període que va des de la dinastia XXI fins a la dinastia XXX amb el terme genèric de Baixa Època. Les particularitats i peculiaritats de cadascun dels períodes que comprenia aquesta època²² va provocar que moltes de les tombes que abans eren atribuïdes a un determinat període,²³ amb la revisió actual s'hagin adjudicat a època saïta.
- **Dificultat en els treballs d'excavació a Oxirrinc:** Pel que fa a la necròpolis saïta d'Oxirrinc, les tombes saïtes es troben a una profunditat que oscil·la entre 4 i 7 m sota el nivell del terra. Això produeix una gran quantitat de runa i un alentiment dels treballs, que es porten a terme amb equips d'obriers locals. Generalment, les sepultures faraòniques es troben sota els vestigis d'èpoques posteriors, cosa que fa impossible la conservació de restes de la superestructura. A més, els treballs d'excavació duts a terme amb anterioritat a les excavacions de l'any 1992 no seguien les pautes d'excavació amb el mètode estratigràfic, i això ha significat la pèrdua irreparable d'informació. Finalment, la presència immemorial de lladres de tombes i saquejadors provoca la desaparició d'objectes i elements arquitectònics, així com la contaminació dels estrats arqueològics, que queden barrejats.

Tot i això, però, s'han dut a terme diversos treballs d'estudi de tombes saïtes, que són treballs de síntesi realitzats sobre aquesta temàtica. Alguns es limitaven a l'estudi de tombes d'una determinada zona i altres feien més èmfasi

²² Tercer Període Intermediari, Època Saïta i període Persa.

²³ Especialment les tombes anomenades "perses" de la zona d'Abusir.

en el programa decoratiu que en l'estructura arquitectònica de la tomba. A les acaballes del segle XX es van portar a terme importants treballs de recopilació i estudi extensiu de les tombes saïtes a diverses zones d'Egipte, especialment a les tombes de l'Assassif a Tebes per part d'equips austríacs i alemanys (com el de Diethelm Eigner), i un treball d'excavació a la zona d'Heliòpolis per part d'equips francesos. Des de finals dels anys setanta i fins avui dia, les excavacions arqueològiques txeques portades a terme per la Universitat de Praga, sota la direcció de Miroslav Verner, han localitzat a Abusir algunes tombes de pou pertanyents l'època saïta i als inicis de l'època persa. Aquests treballs d'última fornada s'afegeixen als treballs de compilació realitzats anteriorment per Nancy Thomas i Diethelm Eigner a les tombes de Tebes i Wafaa el-Sadeek a les tombes de la zona de Guiza, especialment la tomba de Txery, i a les excavacions portades a terme a la zona de l'Assassif per Sergio Donadoni, Jean Leclant o Manfred Bietak. Aquests treballs recopilen la informació obtinguda fins aleshores sobre les necròpolis de la dinastia XXVI existents a Egipte, centrant-se en una zona o una tomba en concret. A més dels nous treballs d'excavació i de compilació, també són importants els treballs de revisió que es duen a terme. Només per posar un exemple tenim les excavacions de la Universitat de Tubinga dirigides per Farouk Gomaa a l'Assassif, que torna a excavar la tomba TT 197 de Padineit.

En aquests estudis no apareixien (o només es mencionaven) les tombes d'època saïta d'Oxirinc, tot i que s'estaven excavant des dels anys vuitanta, i en el mercat d'antiguitats apareixien peces que feien suposar que hi havia una necròpolis a la zona. Calia, doncs, l'estudi i la classificació de les tombes per tal de poder-les incloure dins els repertoris de tombes de la dinastia XXVI.

5. ESTRUCTURA DE LA TESI

El programa que es planteja en aquest treball de tesi doctoral està estructurat en diversos apartats que distribueixen els diferents objectius marcats en aquesta tesi.

- El primer apartat (capítols II i III) representa el marc geogràfic i cronològic amb una petita síntesi històrica del període saïta, fent especial esment dels fets referents a l'arquitectura funerària. El marc geogràfic permetrà situar en l'espai les diferents tombes segons les zones prèviament establertes. Es mostraran les principals característiques a fi d'ajudar a situar alguns dels personatges dels quals se n'analitzaran les tombes i que van tenir un paper rellevant en la història de la dinastia XXVI.
- El segon apartat (capítol IV) entra de ple en la temàtica de l'estudi d'aquesta tesi, amb la historiografia sobre l'estudi de les tombes saïtes, fent un recull sobre els estudis previs al nostre sobre les sepultures de la dinastia XXVI. En el mateix apartat es procedirà a una anàlisi exhaustiva de les principals necròpolis saïtes d'Egipte, amb l'estudi d'algunes de les tombes més destacades des del punt de vista arquitectònic.
- La Necròpolis Alta d'Oxirinc constitueix el tercer apartat (capítol V), amb una breu història del jaciment per tal de poder contextualitzar les diferents troballes i la història dels treballs realitzats fins al moment actual. Seguidament s'analitzen les sepultures saïtes de la necròpolis d'Oxirinc des del punt de vista arquitectònic i el programa decoratiu que presenten.²⁴
- El quart apartat (capítol VI) consisteix en l'anàlisi de les característiques bàsiques de les tombes d'aquest període, fent especial èmfasi en les diferències tipològiques i la classificació tipològica segons les pautes marcades en aquest estudi. A partir d'aquesta classificació s'ha elaborat un catàleg de les principals tombes saïtes d'Egipte, elaborat en forma de fitxes. En aquest catàleg s'analitzaran les tombes de les quals es disposa de suficient informació.
- Finalment trobem les conclusions (capítol VII), a escala topogràfica, tècnica, tipològica i pel que fa a l'usuari principal de la tomba, i la

²⁴ En aquest punt hem de fer esment que no s'entrarà en detalls, atès que hi ha un treball que es publicarà aviat sobre la decoració de la tomba número 1.

comparació de les tombes d'Oxirrinc amb altres existents a Egipte. La bibliografia relacionada amb el tema d'estudi de la tesi, amb les abreviacions utilitzades, formen el capítol VIII. Finalment, completen la tesi les llistes d'il·lustracions (capítol IX) i els índexs. Hem distingit entre l'índex antroponímic, amb una recerca dels noms en jeroglífic i un altre, on s'inclouen tots els noms dels propietaris de les tombes transcrits al català. En aquest darrer índex, hem afegit els noms que apareixen anomenats durant la tesi i la denominació de la tomba, quan no en coneixem el seu promotor. Per tant, l'entrada S 14, per exemple, correspon a la tomba saïta de Xaruna, de la qual en desconeixem el nom del difunt.

Tot i el llistat de termes facilitats pel Dr. Padró,²⁵ la majoria de noms que apareixen en la tesi no estaven inclosos. És per això que s'ha realitzat un gran treball de transcripció al català de la majoria dels noms dels qual disposàvem de la seva forma jeroglífica. Davant la impossibilitat d'aconseguir tots els noms que apareixen a la tesi en la seva forma jeroglífica, alguns d'ells només apareixen en català.

²⁵ Per a transcriure al català s'ha seguit la normativa proposada per Padró a PADRÓ i PIEDRAFITA, *Nilus*, 1, p. 4-11.